

سعدی تلخی را به لبخند آمیخت/ اولین طنزنویس حرفه ای ادب فارسی

شوخ طبعی هایی که سعدی گهگاه در آثار شعرونظم خود به کار برده جایگاه والایی را به عنوان طنزپرداز ادبیات کلاسیک فارسی به او بخشیده و حتی برخی صاحب نظران او را اولین طنزنویس حرفه ای فارسی دانسته اند.

شوخ طبعی هایی که سعدی گهگاه در آثار شعرونظم خود به کار برده جایگاه والایی را به عنوان طنزپرداز ادبیات کلاسیک فارسی به او بخشیده و حتی برخی صاحب نظران او را اولین طنزنویس حرفه ای فارسی دانسته اند.

به گزارش خبرنگار مهر، کافی است گلستان سعدی را به دست بگیرید و در میان حکایات آن گردش کنید، تا در جای جای آن نشانه های شوخ طبعی شیخ اجل را به چشم ببینید که چگونه با سخنوری تمام از موقعیت های متفاوت به شیرینی طنز را بیرون کشیده است.

اگر چه سعدی مانند طنز پردازانی چون عبید زاکانی به این مقوله ادبی نپرداخته، ولی در جاهایی از آثار خود با به کار گیری این شیوه، بر شدت کلام خود افزوده است.

سعدی با آشنایی که با اوضاع و شرایط جامعه روزگار خود داشته است، تلخی ها و مشکلاتی را که به چشم می دیده گاهی در پرده ای از شوخ طبعی پوشانده و با لحنی دلنشین و نرم در نوشته های خود عرضه کرده است.

همین نکته، در کنار دیگر ویژگی های متمایز این شاعر عالی قدر که او را در زمره بزرگترین شاعران فارسی زبان قرار داده، جایگاه خاصی به او بخشیده است. اول اردیبهشت ماه به عنوان یادروز سعدی نامگذاری شده است.

طنز سعدی طنزی اجتماعی است

مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران به خبرنگار مهر گفت: طنز یکی از پیچیده ترین مقولات ادبی است. تعریف کردن طنز آن قدر پیچیده است که می توان در این زمینه مدت زیادی گفت و نوشت. آن چه که ما در کشور به عنوان طنز یاد می کنیم نوعی مطایبه، لطیفه پردازی و در مقیاس نامطلوب، می تواند لودگی لقب بگیرد. وقتی درباره طنز صحبت می کنیم به آن معنا نیست که کسی را بخندانیم یا به سویی نظر کنیم که حتما با طنز باید خنده ای به روی لب بیاید بلکه طنز گاهی اشک را از چشمان جاری می کند.

اسماعیل آذر افزود: اگر بخواهیم یکی از تعاریف طنز را به دست بدهیم طنز این است که دو غیر هم جنس و متناقض را با هم جمع کنیم، یعنی الان که من صحبت می کنم روز است و نمی توان گفت که شب است و اگر قلم هنرمندی در حین اینکه روز است شب را تجلی کند، طنز می شود. به طور مثال در « به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید/ که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزل ها» سجاده چیزی پاک و مقدس است که روی آن نماز می گذارند و شراب در شریعت ما چیزی نجس است که حدیث داریم اگر یک قطره از آن خورده شود، خداوند نماز و روزه را نمی پذیرد. حال جمع کردن این دو متناقض ایجاد طنز می کند.

وی گفت: یا مثلا یخ فروش سنایی تمام روز مشتری سوبش نیامد و یخ هایش آب شد، آخر شب گفت: «هیچ نفروختم و جنسم تمام شد.» یا «رم آهوی تصویرم شتاب ساکنی دارد» نمونه های دیگری هستند که می توانند پاسخ هایی برای تعریف طنز باشند.

مدیرعامل مؤسسه فرهنگی هنری فرهنگبان بیان کرد: بنابراین اگر تضادها در یک جا جمع شوند و به عبارت دیگر اجتماع نقیضین می تواند خلق طنز کند و برای رسیدن به تعریف حقیقی طنز باید تعاریف هزل، مطایبه، مزاح و لطیفه را عنوان کرد.

آذر گفت: طنز سعدی، طنزی اجتماعی است، یعنی سعدی مسائل مشکل و پیچیده روزگار خود را با نوعی شوخی ادبی همراه کرده است مانند سخنی در گلستان که سعدی از قاضیان رشوه پذیر روزگار خود سخن می گوید: «همه را دندان به ترشی کند شود مگر قاضیان را که به شیرینی.» در اینجا شیرینی به معنای رشوه است و این نوعی طنز اجتماعی محسوب می شود.

وی تصریح کرد: سعدی گاهی از مقام طنز یک ید پایین تر می آید و در حوزه مطایبه نکته ای ارائه می دهد. مانند داستان: « از صحبت یاران دمشق ملالتی پدید آمده بود سر در بیابان قدس نهادم و با حیوانات انس گرفتم تا وقتی که اسیر فرنگ شدم در خندق طرابلس با جهودانم بکارگل بداشتند. یکی از روسای حلب که سابقه ای میان ما بود گذر کرد و بشناخت و گفت ای فلان این چه حالتست؟ گفتیم چه گویم؟ بر حالت من رحمت آورد و به ده دینار از قیدم خلاص کرد و با خود به حلب برد و دختری که داشت به نکاح من در آورد بکابین صد دینار مدتی برآمد بدخوی ستیزه روی نافرمان بود زبان درازی کردن گرفت و عیش مرا منقص داشتن. باری زبان تعنت دراز کرده همی گفت تو آن نیستی که پدر من ترا از فرنگ بازخرید؟ گفتیم بلی من آنم که به ده دینار از قید فرنگم باز خرید و به صد دینار به دست تو گرفتار کرد.» این یک شوخی و مطایبه است و نکته ای نیست که طنز باشد.

این استاد دانشگاه اظهار داشت: سعدی را شاعری شیرین گفتار می گویند که شیرین گفتاری او به سبب زبان ساده و نافذ و گاهی طنز آلود او است به طور مثال وقتی که پادشاهی از درویشی می پرسد: «هیچت از ما یاد می آید؟» و درویش پاسخ می دهد: «آری، هرگاه خدا را فراموش کنم.» در بن ساخت این عبارت طنز وجود دارد و به تحقیق هیچ شاعر یا نویسنده ای نداریم

که بتواند با پادشاهان به طنز جد صحبت کند مثل وقتی که به پادشاه قدار می گوید: «نمی ترسی ای گرگ کم خرد که روزی پلنگت در هم درد.» که در کنار این سخن صریح ده ها نکته لطیفه وجود دارد.

سعدی رذیلت های اخلاقی و جامعه را در طنز بیان می کند

یک پژوهشگر و سعدی شناس نیز به خبرنگار مهر گفت: سعدی همین طور که همه می دانند و بارها درباره آن گفتگو شده است یکی از قله های شعر و نثر فارسی است که مهم ترین ویژگی زبانی وی سادگی است. سادگی زبان سعدی این طور نیست که سخن او را از مایه های ادبی و از زیبایی های ادبی خالی کرده باشد بلکه برعکس سخن سعدی در عین ساده بودنش در زیباترین و فریبناپذیرترین بیان ریخته شده است.

کاووس حسینی افزود: هم در بوستان و هم در گلستان و هم در غزلیات و قصاید و دیگر آثار سعدی، طنز به شکل های مختلفی حضور دارد. در کل سعدی خود یک شخصیت طنز، حاضر جواب و شیرین زبان است که بسیاری از مطالبی که بیان می کند در یک قالب خاص طنز و با شکل زیبای هنری است. یعنی این است که سعدی فقط طنز بنویسد بلکه طنز خود را به زیباترین شکل هنری بیان می کند.

وی اظهار داشت: حتی جمله های کوتاه سعدی که حالت ضرب المثل یافته اند همگی حالت طنز دارند. مثلاً وقتی کسی از درویشی دعا می خواهد، چون انسان ظالمی است او دعا می کند که خدایا جانم را بستان. می گوید این چه دعایی است که می کنی و او جواب می دهد این دعا هم برای تو و هم برای جمله مسلمانان است. دلآوری و شجاعت در سخن در برابر حاکمان و زورمداران تاریخ که با بیانی ادیبانه و هنری و زبانی کاملاً طنزآلود عنوان می کند، قدرت نفوذ کلامش را چندین برابر می کند.

این محقق گفت: سعدی در آثار خود بدون اینکه اغراق شده باشد در یک بیان کاملاً فشرده و کوتاه طنز خود را مطرح می کند. این فشردگی بیان که در برگیرنده بهترین شکل صنعت ایجاز است باعث شده سخن سعدی بسیار موثرتر باشد. سعدی گاهی عیبی از جامعه را زیر ذره بین می گذارد و در حالی که عیب خیلی درشت است او سخن را در کوتاه ترین حالت عنوان می کند.

برخی مانند عمران صلاحی سعدی را اولین مضحکه نویس حرفه ای در ادب فارسی دانسته اند و معتقدند که نوشته های خبثیات سعدی بسیار بر طنزپرداز مشهور و بزرگ، عبید زاکانی، تاثیر گذاشته است حسینی با به این حکایت که شاعری پیش امیر دزدان رفت و ثنایی بر او بگفت. فرمود تا جامه از او بکنند و از ده به در کنند. مسکین برهنه به سرما همی رفت. سگان در قفای وی افتادند. خواست تا سنگی بر دارد و سگان را دفع کند. در زمین یخ گرفته بود، عاجز شد، گفت: این چه مردمانند، سگ را گشاده اند و سنگ را بسته اند.» اشاره کرد و گفت: جمله سگ را گشاده اند و سنگ را بسته اند در کوتاه ترین شکل ممکن بیان می شود ولی مفهوم خیلی بلند است. سعدی مفاهیم عظیم و رذالت های بزرگ جامعه را در فشرده ترین سخن به طنز می کشد و موثرترین سخن را می آفریند که از ویژگی های سخنی وی است.

وی بیان کرد: زبان بی بدیل سعدی که تقلید ناپذیرترین سخن زبان فارسی است دست کم بخشی از امکانات زبانی زبان فارسی را به سخن وران پس از خود معرفی می کند. یعنی سعدی با رفتاری که در زبان دارد و به دلیل قدرتی که در شناخت خصلت های واژگانی و ترکیب های زبانی دارا است سخنی می آفریند که سخنوران بعد از او احساس می کنند که می شود مفهوم و مضامین بلند را در زیباترین شکل سخن ریخت.

این نویسنده تصریح کرد: این میراث و درس بزرگ سعدی است که مفاهیم بلند را در زیباترین و فشرده ترین شکل سخن و در تراش خورده ترین گونه جملات و کلمات می ریزد و به دلیل همین ویژگی است که بعدها سعدی را به عنوان استاد سخن می شناسند.

حسینی گفت: از همان نخستین جمله های سعدی کاملاً حس طنازی، شیرین زبانی و شوخ طبعی سعدی حتی در آثار جدی او پیداست. یکی از دلایلی که مردم این همه شوخی درباره سعدی و دختر و همسر او ساخته اند برخاسته از همین خصلت سعدی در آثارش است که از نظر روان شناسی به جامعه این اجازه را می دهد و این احساس بهشان دست می دهد که در عین بزرگی و گستردگی سعدی با یک انسان صمیمی طرف هستند که می توانند با او شوخی کنند.

وی گفت: در آثار سعدی مفاهیمی مثل حرص، ریا و غرور و همه این خصلت ها و رذیلت های اخلاقی را می بینید که در قالب طنز بیان می شود و خود سعدی گفته است که چیزهای تلخ را با شهد شیرین سخن هنری و شوخی آمیخته ام. سعدی از مفاهیم تلخ شربت شیرینی ساخته که به راحتی از سوی خوانندگان چشیده و پسندیده و خواسته می شود.

سعدی تیزبینی و طنازی خاصی درباره شاکله های رفتار انسانی دارد

مدیر مرکز سعدی شناسی در گفتگو با خبرنگار مهر بیان کرد: ادبیات فارسی سرشار از طنز است و تقریباً در هر زمینه ای که به متون ادبی، تاریخی، عرفانی، فلسفی و جغرافیایی فارسی نگاه کنیم که رگه هایی از طنز در آن وجود دارد. البته بعضی از طنزپردازها مثل عبید زاکانی به شکل حرفه ای به این مقوله پرداخته اند و برخی به شکل غیر حرفه ای این کار را انجام داده اند. به این معنا که بعضی آثارشان را برای اینکه طنز بنویسند، خلق می کنند ولی برخی در آثار و شعر و غزل و قصیده و حکایت های خود طنز نیز به کار می برند. سعدی هم به شکل حرفه ای و هم به شکل غیر حرفه ای به طنز پرداخته است.

کوروش کمالی سروستانی گفت: سعدی اگرچه آثار اصلی خود یعنی بوستان، گلستان و غزلیات را به خاطر طنز ننوشته ولی سرشار از طنز و شوخ طبعی هستند. سعدی با تیزبینی، طنازی و دقت در شناخت ویژگی های مردم روزگار خود و شاکله های رفتار انسانی اعم از غریزی، اخلاقی، دینی و اجتماعی به گونه ای در آثار خود طنز را نمودار کرده که باعث شیرینی و حلاوت خواندن مکرر غزلیات، حکایات و قطعات وی شده است.

وی افزود: برخی مانند عمران صلاحی سعدی را اولین مضحکه نویس حرفه ای در ادب فارسی دانسته اند و معتقدند که نوشته های خبثیات سعدی بسیار بر طنزپرداز مشهور و بزرگ، عبید زاکانی، تاثیر گذاشته است. چون اگرچه عبید زاکانی قزوینی است اما زندگی اجتماعی اش در شیراز اتفاق افتاده و به همین خاطر وی تحت تاثیر سعدی بوده است. پس از آن دیگر طنزپردازهای شیرازی مانند ابواسحاق شیرازی، صاحب دیوان اطعمه، تحت تاثیر عبید زاکانی واقع شده اند و بنابراین می توان گفت سبک سعدی شاید از این نظر اثر گذاری هایی داشته است.

مدیر مرکز سعدی شناسی اظهار داشت: سعدی چون می دانسته که هیچ کس از انتقاد خوشش نمی آید و بعضی با کوچکترین انتقاد از کوره در می روند، سعی می کند در عین دلیری داروی تلخ نوشی بسازد. چنانچه خودش می گوید: «اگر شربتی بایدت سومند / ز سعدی ستان تلخ داروی پند» همین تلخ داروی پند اگر چه بعد اجتماعی دارد اما نوعی طنازی در آن است و این نوع صفت و توصیفی که استفاده کرده نشان دهنده این است که سعدی مخاطبانش را می شناسد.

گزارش: مژده آتش آب پرور